

СЕМАНТИЧНАТА МОДИФИКАЦИЯ И ЛЕКСИКАЛНАТА НЕОЛОГИЗАЦИЯ – СРЕДСТВА ЗА ОБНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЛЕКСИКОН

Теодора Г. Илиева

SEMANTIC MODIFICATION AND LEXICAL NEOLOGIZATION – A MEANS OF ENRICHING THE BULGARIAN LEXICON

Teodora G. Ilieva¹, Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria

DOI: <https://doi.org/10.46687/NXBO2619>

Abstract: *In this article the neo-semanticisms are presented by real neologisms and occasionalisms, excerpted in recent years from Bulgarian media texts with different thematic orientation and stylistic expression. Comments are also made on the lexicon that has emerged through tracing and borrowing, which builds formal relations of homonymy with words that already exist in our language.*

Each of the 44 lexical items is presented in a dictionary article, including its morphological and semantic characteristics; word formation parameters; the motivating foreign word (if any); distribution of the palette of semes registered in the lexicographic arrays; the new sememe – the result of semantic transformation, in a minimal context; classification of the free and/or stable word combination it forms; the formal and semantic relations in which it enters and its stylistic affiliation. The study finds that the enrichment of the vocabulary of the Bulgarian language is achieved as a result of democratization, colloquialization and internationalization of the language. Semantic modifications are realized mainly through: metaphorization, metonymization, personification and comparison.

Key words: *media text, neosemanticism, lexical neologism, homonymy, metaphorization*

Активните геополитически процеси, техническата глобализация, икономическата емиграция и имиграция, културно-образователните международни трансфери, религиозната интерференция, планетарните форсмажори, родната социокултурна поляризация са извор за възникване на нови номинации; заемане на интернационализми; калкиране; поява на омонимни корелати; разширяване или стесняване на семантичния обем на думите; семантични транспозиции посредством аналогия, олицетворение, метафоризация, метонимизация, каламбур; фонетични трансформации и др., които обогатяват българския неологичен лексикон.

Предмет на изследването са няколко от разнообразните начини и словообразователни средства, които формират лексикалните процеси и продуцират възникването на нови семеме в българските медиатекстове с различна жанрова принадлежност. Автономно или в контаминация,

¹ Assist. Prof. Teodora G. Ilieva, PhD, teaches at the Faculty of Education, Trakia University – Stara Zagora. Her academic interests include Middle Bulgarian language, Church Slavonic language, Modern Bulgarian grammar, lexical and semantic neology. Email: ilievat@abv.bg

те са функция на лингвистичните тенденции към демократизация, колоквиализация, интернационализация и интелектуализация в българския език.

Обект на публикацията са 44 новорегистрирани лексеми от последното десетилетие, диференцирани в две групи – 32 семантични неологизма, формиращи се в езика, когато първичната номинация или заемането са неприложими (Zidagova, 2012, p. 197), и 12 лексикални неологизма, при които прозира релацията изходна мотивираща дума – неологизъм. И в двете групи са включени както разпространени думи, постепенно излезли от авторското поле на създателите си и получили гражданственост, така и нови оказионализми, които имат потенциала да разширят сферата и честотата си на употреба².

Всяка лексема е представена по азбучен ред в речникова статия, включваща нейната морфологична и семантична характеристика; словообразователния ѝ модел; мотивиращата я чуждица (ако има такава) или домашна заемка; дистрибуцията на палитрата от семеме, регистрирани в лексикографските масиви; новата семема – резултат от семантична трансформация, лексикална деривация, заемане или калкиране – в минимален контекст; класификацията на свободното и/или устойчивото словосъчетание, което образува; формалните и семантичните отношения, в които влиза, и стилистичната ѝ принадлежност.

Като лингвокултурологичен лакмус за проучения 10-годишен период, ексцерпираната лексика представя разностилови примери, за да се открие словообразователният потенциал на българския език, да се очертаят щрихи от палитрата на динамичните смислови модификации.

В конкретното проучване понятието семантична модификация (трансформация) е условно, с широк обхват и включва няколко деривационни типа – поява на нови значения чрез метафоризация, метонимизация, олицетворение при семантичните неологизми³ и производни думи със

² Иновацията се приема за родово понятие по отношение на видовете неологизъм и оказионализъм... Някои учени разглеждат двете понятия в широк смисъл като едно и също явление. Други определят неологизмите в тесен смисъл като: възпроизводими, нееднократни, с неиндивидуална принадлежност и др., за разлика от оказионализмите, които са вид разговорни (авторски) ненормативни неологизми. Трети приемат наличието на тройно разделение – неологизъм/оказионализъм/потенциална дума, но само за думите, получени по словообразователен път (Krumova-Tsvetkova, Blagoeva, Kolkovska, Pernishka, Bozhilova, 2013, pp. 221 – 229). Пример за лексикалната динамика е топосът ‘джипка’, метонимия на премиерския кабинет, който за няколко месеца получи много широко разпространение, стана елемент от редица свободни и устойчиви словосъчетания и постепенно ще загуби оказионалната си специфика.

³ Критериите за обособяване на лексема като семантичен или лексикален неологизъм, са отразени обстойно в многобройни проучвания по неология: ако иновативна е и формата, и семантиката на думата, тя е лексикален неологизъм, но ако е иновативна само семантиката – тя е семантичен неологизъм. Моделите за образуване на нови семеме са структурирани и обобщени във Фразеология и лексикология на българския език, том 1 (see Krumova-Tsvetkova, Blagoeva, Kolkovska, Pernishka, Bozhilova, 2013, pp. 249 – 279).

съотносително ново значение. Ключов е структурно-семантичният аналитичен подход, предпочетен във фундаменталния научен труд *Българска лексикология и фразеология, том 1* (Krumova-Tsvetkova, Blagoeva, Kolkovska, Pernishka, Vozhilova, 2013, p. 232). Иновативните лексикални единици се отграничават от неологизмите, които нямат аналогична или асоциативна, а само формална връзка с вече съществуващи думи в езика.

Целите на публикацията са фокусирани върху ексцерпция на семантично модифицирани лексеми и лексикални деривати, които обогатяват българския лексикон, и на чужди заемки, които влизат във формални отношения с установените в езика ни лексеми. Фиксираните семемеи в: Речник на българския език (BAN, 2001 – 2015), Неологичен речник (Bondzholova, 2003), Речник на новите думи в българския език (Pernishka, Blagoeva, Kolkovska, 2010), Нова българска и румънска лексика след 1989 г. (Lyutakova, 2018), информационния портал на ИБЕ „Неолекс“, онлайн лексикалните ресурси на Секцията за българска лексикология и лексикография при БАН (<https://ibl.bas.bg/leksikalna-baza-danni/>), Речник на чуждите думи за всички (Pernishka, 2020), Речник на чуждите думи в българския език (red. Popov, 2018), Речник на чуждите думи в българския език (RChDBE, 2007), Български тълковен речник (Radeva, 2004). Семантични неологизми в съвременната българска терминология, възникнали чрез ретерминологизация (Kolkovska, 2011), не се анализират, с няколко изключения.

1. Семантични неологизми

апликация, ж. фр. application, англ. application ‘мобилно приложение’

Компания разработи **мобилна апликация** (NOVA, 04.04.20); **чат апликацията** WhatsApp, собственост на Facebook, пусна бета версия на десктоп приложение (economic.bg, 18.12.20); Модерната **интерактивна апликация** (investor.bg, 18.09.19).

В РБЕ и РЧДВ са отразени 3 семантични плана на лексемата: 1. Фигури от един вид материя, поставени като украса върху друг вид материя; 2. Прибавка, притурка; 3. Мед. Физиотерапевтични процедури. В БТР липсва последното значение. А Габеров включва и финансовия термин ‘участие на банка в борсови операции за своя сметка’. Новата синхронна употреба на думата чуждица, маркирана в РЧДБЕ, разширява значението ‘прибавка’, функционира като информационно-технически термин и най-често се дистрибутира в свободни словосъчетания, например – zoom / софтуерна / безплатна / дигитална апликация и др. Още в английски, който е езикът първоизточник, е настъпила реетимологизация, след което думата е заета в редица други езици.

безветрие, ср. ‘липса на промяна’

Държавният глава в едночасово интервю по радио „Дарик“ закова категорично новата дума на изтеклата година: БЕЗВЕТРИЕ... Не се променя вятърът на

промяната. Не достига чистият въздух де факто и де юре... И ако редактираме посланията му, излиза, че думите на 2019 г. са „БЕЗВЕТРЕНА ДЕМОКРАЦИЯ“ (duma.bg, 23.12.19).

Този *nomina actionis et resultativa* е авторски неологизъм, създаден чрез метафоризация на номинатива с книжен характер ‘състояние на атмосферата, при което няма вятър; затишие’ (РБЕ), а в книжовно-разговорния стил – ‘липса на градивна политическа промяна; конюнктура’.

бомба, ж. разг. ‘нещо, което е синтезирано от голямо количество полезни вещества’

Направете си витаминозна бомба за подсилване на имунната система (saveti. framar.bg, 23.03.15)

Лексемата е известна в РБЕ с 5 значения. А Е. Пернишка допълва и синтезира семантичния обем на думата с конотацията ‘нещо, което силно се одобрява, прави голямо впечатление’ (Pernishka, 2020, p. 107). Разговорен характер има и неосемантизмът ‘субстанция, в която са концентрирани вещества със силен ефект при употреба’.

Все по-често фразеологизмът нутрибомба се предпочита пред енергийно смути.

брюкселски, нар. ‘който е присъщ на политиките и ценностите на ЕС’

Как да преведем на брюкселски сценария „Служебен кабинет“? (NOVANEWS, 02.06.21)

Установеното първо значение на адектива е ‘който се отнася, намира, принадлежи, е създаден в Брюксел’. През 2014 г. А. Ефимова създава термина брюкселски новогovor, който не е семантичен дериват на прилагателното за принадлежност и обозначава политически коректно изразяване в България, съобразено с езиковите политики и практики на администрацията на ЕС (Eftimova, 2017, p. 84).

В цитираното въпросително изречение думата е адвербатив и семантичен модификатор на прилагателното брюкселски, но е с много по-широк обем – не се стеснява до нещо издадено, кодифицирано, характерно само за администрацията в гр. Брюксел, а за политико-икономическите стратегии и изисквания на Европейския съюз, т.е. образувано посредством метонимизация. В публичното пространство от години се използва съчетанието брюкселски език – езика на т.н. ценности на ЕС.

Елемент от словообразователната верига е регистриран от В. Бонджолова. Това е номинативът ‘брюкселизация’ (Bondzholova, 2003, p. 38).

виждам, несв. ‘прониквам’

Сателитът, който може да „вижда“ и през стени (economic.bg, 19.12.20)

Конотативна дистрибуция на многозначния глагол не е отбелязана в РБЕ, но метафорични употреби се срещат в узуалното пространство,

например: виждам със значение провиждам, проявявам прозорливост, прозирам или фраземите с опорна дума видя / виждам (Nicheva, Spasova-Mihaylova, Cholakova, 1975, pp. 558 – 559). Семантични еквиваленти на анализирания семема са ‘преминавам през, преодолявам пространството’.

гол, прил. ‘без глазура, без кувертюр’

Сега приготвяме само торта, това е гола торта (ТЛС, 12.06.20)

Общата сема между денотативните значения, регистрирани в словниците на българския език, и метафората гола е ‘без покритие, без обвивка’. Специфично в конкретния пример е решението на преводача, адаптирал английска лексема и създал нова семантична модификация на прилагателното име.

диригент, м. ‘човек, който ръководи някого или нещо’

Кои са истинските диригенти на съдебната система в България?
(mediapool.bg, 16.12.20)

В лексикографските масиви фигурира денотативното значение ‘ръководител на хор’. Агентивното съществително получава вторична номинация в публичната реч, разширявайки плана си на съдържание, като често се използва с пейоративна отсенъчност. Известни са фразеологичните съчетания: диригенти на прехода, диригент от задкулисието. Вербативът дирижирам също има преносна употреба и не рядко е контекстуален синоним на: контролирам, вода в желаната от мен посока, или пък на актуалния жаргон яхвам.

замръзна, св. ‘да остана в същото положение, да застина’

В бюджета на МК общо за «развитието на българската култура и изкуства, на българския книжен сектор, библиотеки и читалища» до 2023 г. са замръзнали едни 9 млн. лв. за всичко това! (duma.bg, 3.12.20)

Широко разпространеният десубстантив замразя, както производният от него имперфектив замразявам⁴ ‘спирам изразходването на финансови средства’ в контекста се конкурират с нетипичната употреба на замръзна / замръзвам. Първата двойка глаголи е преходна, а втората – непреходна. Преносното значение на замръзна е фиксирано в РБЕ (оставам непроменен; задържам се, не се развивам), но иновацията е обектното съчетание с референта ‘сума пари’. Възможно е авторът на текста да е търсил паронимичен ефект.

злобен, прил. ‘с инсталиран зловерден елемент’

Хакери използват флашка, предварително и умишлено заредена с вирус, който да проникне в компютъра ни, известна е като злобна флашка (bTV, 11.12.20)

⁴ Лексемата е посочена като семантичен неологизъм в периода преди 2001 г. (Zidarova, 2012, p. 197).

Контаминацията от качествено прилагателно за личностна характеристика на субект ‘злобен’ + предметно съществително не е фиксирана в лексикографските справочници. Чрез словообразователно калкиране на термина Evil USB Drive, злобен получава вторична номинация в българския език ‘с двойна употреба, защото е предназначен да следи, да върши неприятности’. Предстои да видим дали злобен ще разшири семантичния си спектър и извън фразеологично свързаното значение в примера.

изкъртя, св. ‘унижожа, залича нещо сраснало, здраво закрепено’

Ще изкъртим корупцията в България, като влезем в парламента (А. Бабикиан, bTV, 31.03.21)

В РБЕ и ТРБЕ са фиксирани няколко денотативни плана на изказ с интегрираща сема ‘отделям, отчупвам от нещо’ и 3 фраземи. Вторична номинация не е отбелязана в неологичните речници, но тя е разпространена в узуса – и в разговорните масиви, и в жаргона (това направо кърти). Конотацията ‘премахна, залича корупционни явления, практики и действия’ е пример за ярка политическа метафора. Лексемата образува синонимно гнездо със сленгизми като: изчегъртам (особено актуален през последните месеци) и измитам.

консервативен, прил. мед. ‘който не изисква животоподдържащи техники и наблюдения с мониторингови устройства’

Консервативните легла са заети 100%, а в интензивните има още място (bTV, 1.04.21)

В РБЕ от общо 6 семеме, съставлящи лексикалната цялост на прилагателното *консервативен*, единствената му употреба като медицински термин е: който се извършва без оперативна намеса. В съвременния професионален медицински лексикон, а вече и в средствата за масова комуникация, адеквативът придоби нов семантичен нюанс – период при инфектираните с корона вирус, който предхожда реанимационните процедури, като не е задължително тези процедури да са оперативни. В масмедииите циркулира антитезата чисти легла/отделения ≠ ковид легла/отделения (консервативни и интензивни).

копаене, отгл.същ. digging ‘онлайн търсене, извличане и добавяне към блокчейн’

Сега минаваме към процес за разпределяне на левкойни по начин, който да замени *копаенето* и да е обвързан развитието на проекта (levcoin.net, 04.20).

Девербативът се дистрибутира както в разговорната и публицистичната сфера, така и в научната – като финансово-икономически термин, образуван е на родна почва от мотивиращата заемка копая. Негов контекстуален синоним е номинативът ‘добив’ (benchmark.bg) на валута. Влиза във формални антонимни отношения с копаене ‘изравяне; обработване на почвата и др.’.

копая, гл. несв. ‘търся, издирвам и придобивам във виртуалното пространство’

Копая биткойни (benchmark.bg); Колко струва да изкопаеш биткойн в България и по света? (money.bg, 7.03.18)

В РБЕ са отбелязани 7 семантични плана на употреба на ‘копая’, но липсва семемата ‘изравям от / извличам в онлайн пространството’. Глаголът и фразеологизмът, който съставя той, са семантични калки от англ. неологизъм dig money и кореспондират с бълг. разг. фразема – не си копая парите, а ги изкарвам. Т.е. и в езика източник, и в езика приемник все още не е избледняла метафоричната релация между физическия акт на изравянето на предмет и виртуалното изравяне на валута. В българските медиатекстове се използват преди всичко контаминациите: копая криптовалута / дигитална валута, копая в облачно пространство (cloud mining).

маруля, ж., ирон. ‘посредствена личност, псевдоспециалист’

Умря времето за показване на **марули** (Д.П., 12.12.20)

Освен гръцката заемка маруля ‘зеленчуково растение с големи, широки и сочни листа’, в речниците не се констатира друго значение на фитонима. Той не е включен и в състава на фраземи, за разлика от други зеленчуци – зеле, лук, морков, праз, ряпа, краставица и т.н. Конкретната употреба е семантичен дериват, има окازیонален характер, който се дължи на персонификация. Предстои да видим дали думата ще разгърне своя конотативен потенциал.

миньор, м. фин. ‘финансист, който се занимава с копаене на дигитална валута’

Първоначалната идея за майнинг беше, че всеки с компютър може да стане миньор (cryptotrading-bg.com).

Това *nomina agentis* е дословен превод на английския семантичен неологизъм *miner*. Съществува семантична обвързаност с денотативното значение на същ. от фр. миньор (1. рудо- или въглекопач, 2. сапъор – РБЕ), което е ретранслирано в английски и реетимологизирано в български. Въпреки че е заемка, тук приемаме, че финансовият термин е вторична номинация със специализирана употреба и в езика източник, където е полисемно понятие (www.lexico.com), и в езика приемник. Мотивът ни е, че новият денотат се назовава със съществуваща лексема.

мисирка, ж. ирон. ‘досаден за властимащите представител на средствата за масова комуникация, който настойчиво задава въпроси’

Продажни телевизии, пълни с мисирки (П. Ц., 15.12.20)

Оказионализмът, създаден от пренебрежението на конкретен политик към журналистическото съсловие, получи през последната година широко разпространение в социалните медии и се превърна в лайтмотив на

творби с широк публицистичен диапазон – интервюта, статии, памфлети, очерци, есета, фейлетони и др., пример: Доволната мисирка. Притча (eugocom.bg, 20); Позор сте, ТВ мисирки, позор! (afega.bg, 11.07.20) и др.

Образувано като авторски неологизъм, олицетворението мисирка едва ли ще има дълго словотворческо съществуване, но все пак ние само можем да предполагаме колко голям е потенциалът му. Случаите на ретерминологизация на дума (най-често зооним) от диалектния езиков пласт, като ‘мисирка = пуйка, фитка’, която се транспонира в друга терминологична сфера или в узуалното пространство, не са много в езика ни.

моцарела, ж. разг. ‘бюст’

Анджелина Джоли показва моцарели посред бял ден (razkritia.com, 2016)

Възникнало като авторски неологизъм с тясна стилистична дистрибуция, сравнението метафоризира женския бюст въз основа на сходство по форма и консистенция. Мотивиращото изходно понятие, което липсва в повечето български речници, е от италиански произход (mozzarella) и означава прясно и меко сирене от региона на Кампания със специфична кръгла форма. Този семантичен неологизъм е образуван на българска почва.

муле, ср. жарг. ‘човек, вербуван за пренасяне на незаконна стока’

Разбиха група за пренос на наркотици с „мулета“ в чужбина (topnovini.bg, 17.09.18). Залавят холандец „муле“ на летището в Сао Паолу (dw.com, 2.07.11)

Посредством персонификация известната семема ‘домашно животно, хибриден приплод между магаре и кобила’ се транспонира в неосемантизъм с архисема ‘нещо използвано за товарене, за пренос на стоки’. Думата функционира в разговорния и публицистичния стил и винаги съдържа сугестивния елемент на недоброволни, манипулирани действия спрямо личността преносител на забранени вещества.

мумия, ж. жарг. ‘човек, вербуван да пренася вещества в пликоче, плътно облепени за тялото му като втора кожа’

На летището хванаха две мумии (Nat. Geografic, 13.07.21)

Докато муле е родовото понятие, то мумия е видовото и конкретизира само една от фигурите за незаконно транспортиране на забранени субстанции. И двете агентивни съществителни се дистрибутират само в сферата на сленга. Новорегистрираното преносно значение на мумия е резултат от предметно сходство. Метафоричният образ се изгражда върху представата за най-разпространеното съхраняване на мумифицирани тела – чрез балсамирането им с тънка глина или паста от специални химикали. С фин слой от запечатани в пликоче наркотици се облепя и живата човешка плът на персонажа мумия.

обезкостявам, гл.несв. ‘ograбвам, плячкосвам’

Обезкостяването на общината през панаира продължава (topnovini.bg, 11.04.17)

РБЕ и ТРБЕ представят само семемата ‘почиствам от кости месо, отстранявам кости от животинско или птиче месо’, а метафоричната дистрибуция ‘разграбвам, мародерствам’ се разгръща по-късно в публицистичната и разговорната сфера. Фразеологичните речници на СБЕ не съдържат устойчиви фрази с този глагол, но медиатекстовете експлицират съчетанията от първи ранг: обезкостяват изоставено предприятие (news.bg); обезкостяване на българското село (banker.bg, 20.02). С актуален социополитически привкус са изразите: обезкостиха държавата; Б. обезкости завода (dnes.dir.bg, 11.02.18); обезкостяват духа ни (mondediplo.com, 11.10.15) и др. Неутрални синоними на обезкостявам са ‘похищавам, обезличавам, обезкървявам’, те са приоритетни за книжния изказ.

олимпийски, прил. ‘огромен по размер, грандиозен’

Олимпийски намаления в мебели Виденов (NOVA, 01.21)

Новата семема е образувана посредством метафоризация. В РБЕ освен 3 денотативни значения е отбелязана и преносната употреба ‘величествен, невъзмутим, ненарушим’, която обаче има нравствени или аксиологични измерения. Към семантичния обем на прилагателното трябва да се включи и конотацията ‘с много големи материално-финансови мащаби’.

оранжев, прил. разг. ‘присъщ на „Виваком“; цвят емблема на „Виваком“

В оранжевите седмици на Виваком са включени разнообразни модели от различните категории – смартфони, смарт часовници, смарт аксесоари, таблетки и смарт устройства с атрактивни отстъпки, както и други специални предложения (blitz.bg, 19.11.20)

Авторският неологизъм е създаден като вторично назоваване по модела на семантичната номинация. Словообразователният му статус е на нова семема в рамките на многозначната дума. Това е установен деривативен начин при прилагателните имена за цвят, с които се назовават членове на партии от българското политическо пространство (Kolkovska, 2011, pp. 45 – 46). Реализира се импликационна връзка между изходното и производното значение посредством метонимичен пренос. За оранжевия цвят до момента това бе релацията – знаме на Българския земеделски народен съюз в оранжево и разговорната дума оранжев ‘който се отнася до, който е свързан с тази партия’ (фиксацията е в РБЕ).

А семемата оранжев ‘който се отнася до телекомуникационния оператор „Виваком“ е новосъздаден дериват. Устойчивото съчетание оранжеви седмици би могло да се приеме като субституция на по-рано създадения популярен маркетингов израз ‘намаления през черните петъци’.

параджия, м. ирон. ‘представител на Топлофикация’

Отказах се от параджиите в началото на отоплителния сезон заради високите им цени с увеличението при работа само вечер на радиаторите (forum.setcombg.com, 2019)

Стилизираният семантичен неологизъм и неутралният термин, синоним на огняр, не са включени в съвременните лексикони на българския език.

Макар референтите да са различни, релацията между тях е въз основата на сходство – с параджия се номинира и работник, който поддържа горенето в парен котел, собственост на „Топлофикация“, и административен служител в дружеството „Топлофикация“ ЕАД. При първото съществително обаче планът на съдържание с по-широк. Думата е сленг, разпространен в софийския и в търновския социолект.

плочка, ж. ‘видимо оформен горен или долен коремен мускул’

Големите грешки, които правим след тренировка и не само не правим плочки, ами се и разболяваме (zajenata.bg, 30.01.21); Хранене и плочки на корема (gymbeam.bg, 01.19)

Неосемантизмът възниква чрез асоциативно осмисляне на плоските предмети с различна форма и цвят, които се използват за облицоване. В РБЕ са установени 5 преки значения на думата, а в неологичните справочници липсва конотативната ѝ употреба. Метафората въз основа на предметно сходство ‘плочка = добре оформен елемент от мускулна група’ се дистрибутира в разговорни масиви и в някои публицистични текстове. Влиза в синонимна релация с термина ‘орелефяване на коремната област’ и със сленгизма ‘правя твърд корем’.

пробит, страд. прич. ‘дискредитиран, опетнен’

Ето пробита полиция, ето корупция (NOVA, 30.06.20)

Речниковото значение на лексемата е: който има дупка от удар, натиск или повреда; продънен. Семантичен инвариант е преносната употреба в посочения авторски неологизъм със значение ‘компроментирана; ‘с опетнено име’. Контекстуалният узуален синоним е ‘проядена полиция’.

проветрявам гл. несв. ‘обновявам, реформирам’

Б. Б. ще „проветрява“ листите на ГЕРБ догодина (segabg.com, 7.06.20)

РБЕ не дефинира конотативните значения на глагола, а посочва три семема с интеграционен признак ‘движение на чист въздух’, всяка от които го нюансира. Лексемата е пример за семантичен неологизъм с преносна употреба. Синоним е фразеологизмът ‘освежавам с нови лица / партийните листи’.

сладоледен, прил. ‘възпален; който е съпроводен със зачервяване, болезненост, подуване на част от тялото’

Спрей на „Ангал“ против сладоледено гърло (NOVA, 20.05.20)

Лексемата не е регистрирана в лексикографските масиви, но от десетилетия функционира в езика с денотативно значение ‘който е

направен от сладолед'. Примери са словосъчетанията: сладоледена торта; сладоледен сандвич; сладоледеното лекарство се нарича „Инфлуенца сорбе“ (media.framar.bg). В маркетинговите комуникации, най-вече рекламата, се регистрират и метафорични словосъчетания от типа: сладоледено вдъхновение; сладоледено парти; сладоледена бомба и др.

Моделът за конструиране на конкретната лексема е семантична деривация, защото се реализира ново значение в рамките на полисемната единица.

софтуер, м. разг. 'вътрешна нагласа, манталитет, човешка същност'

Да те изпратят за 2 години в казарма, за да ти наместят софтуера (facebook, 2018); не ми е ъпдейтнат софтуерът (blogger, 2019); бџнат софтуер и др.

С активното навлизане на десетки информационно-технически термини в нашия език, прониква и английската заемка 'софтуер / software', която е регистрирана в РНДБЕ и НРБЕ със семантика 'компютърна програма, процедури и правила за обработка на информация'. В разговорните езикови пластове (сленг, професионален говор, младежки жаргон и др.) чрез семантична транспозиция се развива стилизираното значение на софтуер като 'мироглед, натура, характер', което е неологичен инвариант на познатите фразеологично свързани жаргонни употреби: бушон (прегръва ми бушонът), реотан (не ми загрева реотанът), комп (компът ми се е бџнал).

В този случай, подобно на модела на поява на компютърния термин **вирусен** от **вирус** (Kolkovska, 2008, p. 17), в българския език възниква производното прилагателно софтуерен 'присъщ на индивидуалните човешки възприятия и нагласи', което е съотносително с новата семантика на софтуер.

стършел, м. 'член на екипа на в-к „Стършел“'

Идваха и новинарите от БТА. На една маса можеха да се видят стършелите, на друга – фронтоваците от „Отечествен фронт“ и младежите от „Народна младеж“ (starshel.bg, 10.20)

Вторичната номинация на това агентивно съществително е мотивирана от казусната необходимост за ефективна персонификация на сътрудниците на в-к „Стършел“. Експресивното въздействие на повествованието се дължи на паралелизма, който изграждат авторите неологизми: стършели – фронтоваци – младежи.

ферма, ж. 'място, където се продуцира валута'

Незаконна ферма за криптовалута (NOVA, 15.12.20); ЧЕЗ хвана поредна ферма за криптовалута край София (economic.bg, 19.12.20)

В РБЕ и БТР фигурират две минимални значения френската заемка – голямо частно земеделско стопанство и стопанско предприятие, което се занимава със скотовъдство. Лексемата е семантично обновена с още една

семема – вид носеща конструкция (RChDBE, 2007, p. 751). През последните няколко години чрез словообразователно калкиране в езика ни навлезе терминът *cryptocurrency (mining) farm* / ферма за криптовалута. В български, за разлика от езика първоизточник, не е характерно обобщеното значение ‘a place devoted to producing or promoting something (www.lexico.com) / място, специализирано в създаване (производство) или популяризиране на нещо. Тъкмо този денотативен план мотивира английската заемка.

филтър, м. разг. ‘цензура, ограничение’

Той участва в дискусиата „Медии без филтър“, излъчвана онлайн от БГНЕС и сайта на „Дойче веле“ (duma.bg, 22.11.20)

Конвенционалните значения на думата в РЧДБЕ принадлежат към различни терминологични сфери (Gaberov, Stefanova, 2002, p. 787). РНДБЕ 2010 г. включва и новата заемка филтър като понятие от областта на информационните технологии. Не е фиксирана обаче ретерминологизираната семема, създадена чрез метафоризация въз основа на сходна функция, ‘преграда, препятствие’. Устойчивият израз ‘без филтър’ получава все по-голямо разпространение в публичната реч – слово без филтър; смях без филтър (bnt.bg, 13.03.16).

ям, гл. жарг. ‘ograбвам, облагодетелствам се’

Там някой „яде“ асфалта още по-безобразно. Видни кметове обясняват как кърпели дупки със специални смеси, които обаче издържат 2 години, при добро стечение на обстоятелствата – до следващите избори. Не е ли време да спрем „яденето“ на асфалт и ояждането на някои хора? (duma.bg, 23.12.20)

Семантичната деривация тук се реализира чрез метафоризация на действието ‘ям’, което се обособява като ново значение ‘експлоатирам прекомерно със спекулативни намерения’, а не като преносна употреба на съществуващото денотативно. Глаголът има ситуативно стилизирано значение и е присъщ за разговорната сфера, където образува устойчиви словосъчетания, подобни на цитираното. Регистрираната употреба не е отразена в РБЕ и неологичните справочници, които са ми достъпни.

2. Лексикални неологизми

Често възникват затруднения при проследяване на появата на нови думи в българския език, най-вече при диференцирането на семантичните деривати и лексикалните неологизми. Затова след новите семемни инварианти, създадени чрез семантична транспозиция, тук се анализират новозаетите, калкираните и новосъздадените с домашен лексикален инвентар думи, които създават формални корелативни двойки по признака еднакъв фонетичен състав.

Д. Благоева посочва 4 начина за възникване на лексикални неологизми: чрез утвърдени словообразователни модели; заемане и калкиране; чрез връщането в употреба на остарели думи и чрез възникване на нови абривиатури (Blaogoeva, 2006a, p. 18).

Тук са представени 12 заемки или калкирани думи, които образуват омонимни корелации в българския език.

апликатор¹, м. 'лице, което създава фигури от една материя и ги поставя върху друга материя'

По професия той е апликатор.

Макар да липсва в речниковите масиви, *nomina agentis* се използва отдавна в български, мотивирана е от изходната пряка заемка от немски чрез английски език апликация (*application*). Приемаме, че производната дума, адаптирана чрез суфикс *-ор* (характерен за деривати на непроизводни заемки от латински произход), е съотносителна (Kolkovska, 2008, р. 20) на новото значение на изходната.

апликатор², м. *applicator* 'устройство, използвано за поставяне на нещо на определено място'

Апликатор чисти ръце; Спрей апликатор; Апликатор за контактни лещи.

Nomina instrumenti не присъства в словника на РБЕ, БТР, РЧДБЕ и РЧДВ, но е разпространено в медиатекстовете, в рекламните постери, в разговорния стил. Въпреки че на пръв поглед двете думи имат обща сема 'поставяне на нещо върху друго', обща етимологична линия (многозначния корен *apply*), те са омоними⁵, тъй като: първата лексема е агентивно съществително, производно, образувано по домашен словообразователен модел, а втората е инструментална номинация, пряка заемка от английски език. И двете понятия възникват в езика в различни времеви периоди.

бар(че), м. *bar* 'храна или друга субстанция, оформена като блок'

суров веган бар, десерт протеинов бар

Думата *бар* е полисемантична. В РБЕ са отбелязани 2 омонима, първият от които с 4 значения: 'специално пригоден висок тезгях; плот около рафтовете с напитки и бармана; част от салон; вид заведение и ²единица в абсолютната мерна система за измерване на атмосферното налягане. А умалителното *барче* функционира чрез 3 семема с архисема 'малко помещение – заведение, бюфет и др.' Те и новозаетата също от английски дума 'бар(че)', която вече е граматикализирана, обаче не са лексикално-семантични варианти в полето на една многозначна единица, тъй като десертът *бар(че)* има автономно значение и е сравнително нова заемка. Неин синоним е *блокче* – шоколадово, енергийно, шампоаново.

⁵ В съвременните лингвистични изследвания не съществуват унифицирани критерии за отграничаване на полисемия от омонимия. Т. Бояджиев ги обобщава до 2 основни, които се прилагат комплексно: етимологичен и семантичен. Ако значенията са независими и случайно се изразяват с една обща форма, те се свързват с омонимията. В многозначната дума има връзка между етимологията и денотатите, които се назовават чрез различните значения (Boyadzhiev, 2011, р. 113).

дизайнерски, прил. разг. ‘преднамерено създаден по определени критерии’

КОВИД 19 е дизайнерски вирус, лабораторно създаден вирус (БНТ 1, 30.03.21)

Адективът не е регистриран в речниците, там липсва и наречието дизайнерско. Конвенционалните му значения, като дериват от дизайн би трябвало да бъдат: ‘принадлежащ, собственост на дизайнер’ и ‘естетичен и ергономичен продукт, създаден от дизайнер’. Лексикалният дериват ‘създаден с промяна на химичната структура при специални условия’ също е латинска заемка, но много по-късна и с различен референт. През последните години разпространение получи неосемантизмите дизайнерски лекарства / дрога ‘вещества, създавани нелегално в лаборатории чрез промяна на молекулярната структура, за да се преодолее законовата забрана за разпространението им’.

жалейка, ж., разг. ‘иск, жалба’

Това е поредният балон, който се спуска, подобно на иска му по глобалния пакт, същата съдба чака жалейката по закона РИКО (Телеграф, 19.04.19)

Образувано посредством ретимологизация, съществителното функционира като лексикален, а не като семантичен дериват. Фиксираната в РБЕ дума жалейка има 3 денотативни значения с референт напълно различен от анализирания. Вероятно създаването на този авторски неологизъм е повлияно и от метода на езиковата игра, широко използван в оказионалното словотворчество. Преднамерено е търсен паронимен ефект с мотивиращите жалба и жаля нещо пред оправомощена инстанция.

калинка, ж. ирон. ‘човек без необходима квалификация, който получава служебно назначение’

Тя е рядко лоялна калинка (segabg.com, 23.07.20)

РБЕ представя четири омонима, производни умалителни от номинатива ‘калина’. Първият от тях е полисемен. Експресивната и винаги пейоративно оценъчна нова лексема, която не е регистрирана в лексикографските справочници, е мотивирана от антропонима Калина. Бившият директор на ДФЗ Калина Илиева става олицетворение, емблема на лице, получило административен пост чрез документна измама. И така, посредством антропоморфизация, съчетана с деминутивен компонент, възниква неосемантизмът ‘калинка’, който кореспондира с други персонифицирани зооними с иронична конотация – пеперуда, пчеличка, гъска, пуйка, патенце и с най-новите – мисирка и болонка.

корона, ж. разг. ‘вирус, причиняващ респираторни инфекции, васкулит и др.’

Разболяха се от корона (TV+, 3.07.20)

Лексикалният неологизъм е универбат от медицинския термин коронавирус (Coronavirus disease 2019). Латинското название функционира като контрахирана номинация (corona / корона) в множество езици повече

от една година. Вероятно в езика мотиватор съществува метафорична релация въз основа на сходство между белтъчните издатини (шипчета) върху липидната обвивка на вируса и структурата на предмета корона. В български новорегистрираната дума и 'символът на монархическата власт' са омоними.

коронясам/ коронясвам, св./ несв. жарг. 'разболявам се от коронавирус'

Тръмп и той взел че коронясал... (bgjargon.com/word/meaning, 2020)

Десубстантивът е образуван на българска почва и е производна дума със съотносително ново значение на корона. Реализира се в разговорния стил и е омоним на 'извършвам коронация; приемам царска власт'.

панел, м. panel 'малка група, създадена, за да вземе решение по общ въпрос'

Панел на заседание на политици; Детски панел ще има на Етъра, където децата ще могат да строят къщички за птици (ТВ+, 09.08.20)

Непроизводната и стилистично неутрална лексема в РБЕ, ТРБЕ и др. фигурира само с конвенционалното значение 'голям строителен стоманобетонен блок, който представлява завършена стена от сграда'. Думата е елемент от словосъчетанията: (3D)декоративен панел, термопанел, фотоволтаичен панел, стенен панел, покривен панел.

Постепенно, под влияние на заемката от английски език panel, в български все повече се разширява употребата на лексикалната единица 'група хора, които заедно излизат със становище по конкретна тема' (www.lexico.com), който и в двата езика е омоним на отдавна заетия немски термин paneel.

трупче, ср. умал. 'нещо в застой, бездействие'

Години наред се държат делата на трупчета (news.lex.bg, 14.05.20)

Конвенционалният обем на лексемата 'труп' в РБЕ е сноп от три семема, две от които с интегрална сема 'отсечена, мъртва част на субект, предмет или обект'. Умалителното на труп – трупче образува омонимична корелация с деминутива 'трупче' от анализирания изречение, който е производен субстантив на труп(а) 'дебела част на отсечено дърво'. Въпреки че не е фиксирано във фразеологичните речници, устойчивото словосъчетание 'нещо, поставено на трупчета' се дистрибутира в комуникативните масиви със значение 'в застой, без движение, инертност'.

туба, ж. разг. 'видеохостинг услуга, притежавана от Google Inc.'

Песента е гледана над 7 хиляди пъти в тубата (NOVA, 11.5.20); Той не излиза от тубата (NOVA, 31.10.20)

В лексикографските масиви фигурират четири лексеми с идентичен звуков състав 'туба'. Към тях добавяме пета, която е т.нар. отсечено образуване, контрахирана номинация на световния уебсайт

за видеосподеляне ютюб (youtube). Лексикалният неологизъм е продукт на силната тенденция към колоквиализация в българския език. Вероятно при създаване на производната дума са търсени стилизираният ефект на каламбура; фонетичната деформация⁶ (преднамереният прочит на радикасоида туб като туба); пространствената антонимия между предмета туба ‘малък цилиндричен затворен съд за съхранение’ и канала ютюб ‘огромно отворено вместилище на визуализирана информация’.

топ, м. ‘потник’

Открий последните тенденции в топове с Bershka. Влез сега и се наслади на 112 топа и нови продукти всяка седмица (bershka.com)

Думата илюстрира модел на обновяване на българския лексикон посредством лексикална деривация. В трите по-стари заемки от турски език и новата лексема, които са с еднакъв фонетичен състав, не присъстват общи семантични инварианти.

Четири думи номинират различни референти и са пълни омоними: 1. тежко огнестрелно оръдие; 2. навит на руло плат; 3. топ; 4. вид дреха, наподобяваща потник. Петият омоним е английска заемка, фиксирана в РНДБЕ – връх, първо място между други неща.

Обогатяването на речниковия състав на българския език с нов словесен инвентар се извършва по различни начини и чрез разнообразни средства. Проучването на ексцерпираните 44 лексеми констатира един от аспектите на смисловата модификация – създаване на семантични неологизми от домашна или чужда единица и разширяване на полисемния спектър на думите чрез метафоризация, персонификация, метонимизация, като определено доминант е асоциативната метафорична форма. Новорегистрираните значения и употреби са ексцерпирани от различни жанрови форми на медийния дискурс, като в анализирания списък са включени не само разпространени семеме, но и позиционно ограничени (фразеологично свързани) единици, и някои оказионализми, които имат потенциала да разширят дистрибуцията си.

Не винаги може прецизно да се детайлизира дали неологизмът е нов смислов фрагмент в рамките на полисемията, или самостоятелно лексикално образувание, особено при заемките, които в чуждата лексикална система не са автономни единици, но в езика бенифициент функционират като такива. Съществуването на мотивиращ признак, който е избледнял, понякога затруднява категоризацията на новите думи. За да се отграничат ясно семантичните неологизми, които са модификатори на първичната номинация, от лексикалните неологизми, в публикацията са представени и двата начина за обновяване на българския лексикон.

⁶ Терминът е дефиниран от Д. Благоева в публикацията ѝ „Прояви на езикова игра в българския и руския компютърен жаргон“ (Blagoeva, 2006b, pp. 5 – 13).

Динамиката на лексикалната номинация е предпоставена от и синхронизирана с редица екстралингвистични фактори – активните геополитически, социално-икономически, културни и форсмажорни процеси. За десетилетие новопоявилите се думи „остаряват“, други разширяват или стесняват значението си. Преди бяха актуални неосемантизми в словосъчетания като: бизнес климат, бухалката на шефа, времеви коридор, кифленско поведение, зарибявам някого, финансова пирамида, хранителна банка, пакет от услуги, сенчеста икономика, филмова сапунка, яхвам вълната, разписвам се на терена, кредитна ваканция, политическа совалка, политически чадър. Сега във фокуса на езиковата иновация откриваме: бронирано кафе, болонка на шоумена, дигитален имигрант, изчегъртвам Модела, нормалното ново, павирам властта си, сламено лице, стартъп мислене, теренна партия, токсична формация, Отровното трио, цитокинова буря и др.

References:

- Andreychin, L., Georgiev, L., Ilchev, St., Kostov, N., Lekov, Iv., Stoykov, St., Todorov, Tsv. (2018). *Bulgarski talkoven rechnik. Chetvarto izdanie*. Dopalнено i preraboteno от D. Попов. Sofia: Nauka i izkustvo. [Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв. *Български тълковен речник*. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 2018.]
- Bondzholova, V. (2003). *Neologichen rechnik (za perioda 1998-2003)*. Sofia: Gaberoff. [Бонджолова, В. *Неологичен речник (за периода 1998 – 2003)*. София: Gaberoff, 2003.]
- Boyadzhiev, T. (2011). *Bulgarska leksikologiya*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. [Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.]
- Blagoeva, D. (2006a). Neologizmitе v savremennia bulgarski ezik. *Bulgarski ezik i literatura*, 2006, kn. 6. 16-25. [Благоева, Д. Неологизмите в съвременния български език. *Български език и литература*, 2006, kn. 6, 16-25.]
- Blagoeva, D. (2006b). Proyavi na ezikova igra v bulgarskiya i ruskiya kompyutaren zhargon. In *Sapostavitelno ezikoznanie*, kn. 2, 5-13. [Благоева, Д. Прояви на езикова игра в българския и руския компютърен жаргон. В: *Съпоставително езикознание*, 2006, kn. 2, 5-13.]
- Eftimova, A. (2017). Bryukselski novogovor ili populistko govorene v politikata i v mediynoto otrazyavane na politicheski sabitia In *Medii i komunikatsii na 21. vek*, kn. 1, 2017. [Ефтимова, А. Брюкселски новогovor или политическо говорене в политиката и в медийното отразяване на политически събития. *Медии и комуникации на 21. век*, kn. 1, 2017.]
- Gaberov, I., Stefanova, D. (2002). *Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik s prilozhenia. Peto preraboteno izdanie*. Sofia: Gaberoff. [Габеров, И., Стефанова, Д. *Речник на чуждите думи в българския език с приложения, пето преработено издание*. София: Gaberoff, 2002.]
- Kolkovska, S. (2008). Dinamika i utvarzhdavane na novite leksikalni znachenia v bulgarski ezik. *Bulgarski ezik*, (1), 15-25. [Колковска, С. Динамика и утвърждаване на новите лексикални значения в българския език. *Български език*, 2008, № 1, 15-25.]

Kolkovska, S. (2011). Semantichni neologizmi v savremennata bulgarska terminologia, vazniknali chrez reterminologizatsia. In *Ezikovedski izsledvania v chest na prof. Sijka Spasova-Mihaylova*. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", 517-530. [Колковска, С. Семантични неологизми в съвременната българска терминология, възникнали чрез ретерминологизация. Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2011, 517-530.]

Krumova-Tsvetkova, L., Blagoeva, D., Kolkovska, S., Pernishka, E., Bozhilova, M. (2013). *Bulgarska leksikologia i frazeologia. T. 1. Bulgarska leksikologia*. Sofia: AI "Prof. M. Drinov". [Крумова-Цветкова, Л., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Е., Божилова, М. *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013.]

Lyutakova, R. (2018). *Nova bulgarska i rumanska leksika sled 1989 g.* Sofia: Universitet-sko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, [Лютакова, Р. *Нова българска и румънска лексика след 1989 г.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018.]

Neoleks, online leksikalnite resursi na Sektsiyata za bulgarska leksikologia I leksikografia pri BAN. [Неолекс, онлайн лексикалните ресурси на Секцията за българска лексикология и лексикография при БАН.] <https://ibl.bas.bg/leksikalna-baza-danni/>

Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, K. (1974 – 1975). *Frazeologichen rechnik na bulgarskia ezik (Vols. 1-2)*. Sofia: AI Bulgarian Academy of Sciences. [Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език, т. I – II*, София: Изд. БАН, 1974 – 1975.]

Ofitsialen pravopisen rechnik na bulgarskia ezik (2012). BAN, IBE Prof. Lyubomir Andreichin, Sofia: Prosveta Press. [Официален правописен речник на българския език. БАН, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Просвета, 2012.]

Pernishka, E. (2020). *Rechnik na chuzhdite dumi za vsichki*, Sofia: Nauka i izkustvo Press. [Пернишка, Е. *Речник на чуждите думи за всички*. София: Наука и изкуство, 2020.]

Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. (2010). *Rechnik na novite dumi v bulgarskia ezik (ot kraja na XX i nachaloto na XXI vek)*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и началото на XXI век)*. София: Наука и изкуство, 2010.]

Radeva, V. (2004). *Bulgarski talkoven rechnik*. Sofia: Hermes. [Радева, В. *Български тълковен речник*. София: Хермес, 2004.]

RChDBE. (2007). *Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik* (2007). Sofia: MAG 77. [РЧДБЕ. *Речник на чуждите думи в българския език*. София: МАГ 77, 2007.]

Rechnik na bulgarskia ezik (2001 – 2015). Vol. 1 – 15, Sofia: AI Prof. M. Drinov. [Речник на българския език, том 1 – 15. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2001 – 2015.]

Zidarova, V. (2012). Za nyakoi proyavi na semantichna derivatsia v novata bulgarska leksika. In *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet, Vol. 50, kn.1, sb. Filologia*. [Зидарова, В. За някои прояви на семантична деривация в новата българска лексика. В: *Научни трудове на Пловдивския университет*, том 50, кн. 1, сб. Филология, 2012.]

Lexico: <https://www.lexico.com/?search_filter=en_dictionary-The Oxford New Dictionary> [14.01.21]

<https://dictionary.cambridge.org/>